

Тетяна Д. Косова, Ірина А. Ангеліна
**МІСЦЕВІ ФІНАНСИ ТА КОНТРОЛЬ:
НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ**

У статті обґрунтовано напрями реформування місцевих фінансів і контролю на основі посилення їх прозорості та відкритості. Визначено шляхи розмежування сектора місцевих та державних фінансів у питаннях розподілу повноважень і фінансових ресурсів. Запропоновано джерела розширення власних доходів і прав їх використання органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеві фінанси; самоврядування; контроль; реформування.

Літ. 19.

Татьяна Д. Косова, Ирина А. Ангелина
**МЕСТНЫЕ ФИНАНСЫ И КОНТРОЛЬ:
НАПРАВЛЕНИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ**

В статье обоснованы направления реформирования местных финансов и контроля на основе усиления их прозрачности и открытости. Определены пути разграничения сектора местных и государственных финансов в вопросах распределения полномочий и финансовых ресурсов. Предложены источники расширения собственных доходов и прав на их использование органами местного самоуправления.

Ключевые слова: местные финансы; самоуправление; контроль; реформирование.

Tetyana D. Kosova¹, Iryna A. Angelina²
**LOCAL FINANCE AND CONTROL:
DIRECTIONS FOR REFORMATION**

Local finance control reformation directions are grounded on the basis of its transparency and openness principles. The ways of local and public finance sector delimitation are determined in terms of distribution of powers and financial resources. The sources of own incomes expansion are offered in the context of their proper usage by local self-government.

Keywords: local finances; self-government; control; reformation.

Постановка проблеми. Конституційна реформа в Україні сприймається українською і світовою спільнотами як запорука подолання економіко-політичної кризи. Президент України на початку липня 2014 р. представив Верховній Раді законопроект про внесення змін до Конституції щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. Актуальність проблеми підсилюється обранням Україною шляхом на євроінтеграцію. Європейська хартія місцевого самоврядування (ЄХМС – European Charter of Local Self-Government), ухвалена Радою Європи в 1985 р., є поєднанням фінансових і структурних гарантій. Україна, яка ратифікувала ЄХМС в 1997 р. [3], не оголосила жодних застережень щодо рішень, встановлених ЄХМС. Наша країна вже має позитивний досвід впровадження пілотних проектів ЄС та ООН [9, 293], орієнтованих на створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку на місцевому рівні шляхом сприяння самоорганізації громад.

Процеси децентралізації влади неминує супроводжуватимуться зростанням фінансової автономії органів місцевого самоврядування. При цьому

¹ Donetsk National University of Economics and Trade of Mykhaylo Tugan-Baranovskiyi, Ukraine.

² Donetsk National University of Economics and Trade of Mykhaylo Tugan-Baranovskiyi, Ukraine.

вкрай актуальним є визначення її адекватного рівня, який забезпечуватиме ефективний взаємозв'язок між фінансовою автономією органів місцевого самоврядування та рівнем соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць [14]. Забезпечення фінансової стійкості місцевого бюджету має враховувати як поточний стан, так і довгострокові тенденції зміни показників фінансової автономії, бюджетної ефективності та фінансової достатності органів місцевого самоврядування [8]. Їх зростання потребуватиме формування цілісних критеріальних комплексів узагальнюючої та конкретно-територіальної оцінки, а також застосування адекватних форм і методів державного фінансового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що дослідженню системи державного фінансового контролю присвячено праці багатьох науковців, серед яких Є.О. Балацький [4; 5], В.Г. Боронос [6], І.М. Боярко [7; 8], Т.А. Васильєва [9], Н.В. Винниченко [10], Т.П. Гончаренко [11], С.М. Козьменко [13], М.В. Корнеєв [14], О.В. Люта [7; 8], Н.Г. Пігуль [7; 8], Н.О. Сидоренко [11]. Увагу в цих працях приділено концептуальним основам, організаційно-економічним формам та фінансовим механізмам управління коштами місцевих бюджетів розвитку з метою підвищення ефективності інвестиційного забезпечення соціальної сфери [10]; проаналізовано позитивні та негативні зміни від впровадження бюджетної реформи [5]; проведено комплексне дослідження теоретико-методологічних засад управління місцевими бюджетами на основі оптимізації їх дохідної та витратної частин, визначення бюджетного потенціалу та ідентифікації його кількісних характеристик [4; 6; 7; 13]. Також робиться акцент на міжнародних аспектах співробітництва, які позитивно впливають на сучасні маркетингові стратегії, процес розвитку бренду міст, інші трансформаційні перетворення, що відбуваються на локальному рівні та сприяють сталому розвитку населених пунктів України [11]. Проблематиці реформування місцевих органів влади та місцевого самоврядування, їх органів і функцій, визначенню оптимальних розмірів територіальних громад, практичної реалізації міжбюджетних відносин у процесі управління бюджетними системами зарубіжних країн та України присвячено статті Л.Б. Рябушки [16], О.В. Стогової [17; 18], В.М. Шиленко [19]. Утім проблеми державного фінансового контролю на місцевому рівні досі не знайшли належної уваги вчених.

Невирішені частини проблеми. Аналіз стану розвитку державного фінансового контролю в Україні дозволив виявити переважну його орієнтацію на систему центральних органів виконавчої влади. Проте невирішеними залишаються питання відповідності фінансового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування ЄХМС і налагодження його дієвого фінансового контролю з боку центральних і місцевих органів влади, розподілу повноважень між ними тощо.

Метою дослідження є обґрунтування напрямів реформування місцевих фінансів і контролю.

Основні результати дослідження. Відповідно до Конституції України [1] народ здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 5), в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст. 7). Детальні положення щодо місцевого самоврядування

містяться в ст. 140–146, однак вони не дають чіткого визначення юридичного характеру місцевого самоврядування; конституційно гарантованих ознак його самостійності, які були б предметом захисту в суді, задекларованого в ст. 145 Конституції України [1]. Ст. 64 Бюджетного кодексу України визначає склад доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів [2].

Розглянемо основні проблеми, які стосуються виконання базових положень ЄХМС. Ключовою з них залишається велика концентрація суспільних завдань і коштів у системі державної адміністрації і відсутність чіткого розподілу завдань між органами місцевого самоврядування різного рівня, а також між місцевим самоврядуванням і центральною владою. За результатами 2013 р. до Державного бюджету України надійшло 339226,9 млн грн, у т.ч. доходів – 337617,6 млн грн і трансфертів з місцевих бюджетів – 1609,3 млн грн. До загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 105171,1 млн грн, або 102% річного розрахункового обсягу Міністерства фінансів України та 96,9% обсягів, затверджених місцевими радами на рік з урахуванням змін [15]. Тобто співвідношення доходів Державного і місцевого бюджетів складає близько 3:1.

Надмірна кількість адміністративно-територіальних одиниць і органів місцевого самоврядування створює серйозні перешкоди у процесі децентралізації громадських завдань і незалежної фінансової діяльності органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування в Україні не наділені належними повноваженнями. Значна частина громадських завдань, що виконуються в інтересах місцевих жителів, не була передана до компетенції органів місцевого самоврядування. Повноваження, якими наділені органи місцевого самоврядування в Україні, поділяються на власні та делеговані. Власні повноваження включають завдання місцевого значення, що забезпечують реалізацію прав і обов'язків місцевого самоврядування, визначених законами України. Делеговані повноваження охоплюють виконання функцій, обумовлених законами України, що передаються місцевому самоврядуванню центральним урядом відповідно до принципу субсидіарності. Переважна частина функцій місцевого самоврядування представлена делегованими повноваженнями. Це означає, що органи місцевого самоврядування мають досить обмежені можливості прийняття рішень в сфері виконання делегованих повноважень. Таким чином, порушується незалежність органів місцевого самоврядування у сфері управління суспільними справами на підвідомчій території.

Основу доходів місцевих бюджетів становлять доходи загального фонду (у 2013 р. – 84892,1 млн грн, або 80,72% загальних доходів) [12]. Фінансова діяльність місцевих органів, що відображається у складі операцій спеціального фонду бюджету, знижує ступінь прозорості місцевих бюджетів. Складовими частинами спеціального фонду бюджету є: доходи бюджету (включаючи власні надходження), які мають цільове спрямування; видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду бюджету (у т.ч. власних надходжень); кредитування бюджету; фінансування спеціального фонду бюджету. Таким чином, доходи і видатки місцевих бюджетів, прямо не пов'язані з виконанням суспільних функцій бюджетними

установами, відображаються у складі спеціального фонду бюджету. Позитивами такого підходу є відображення позабюджетних операцій у бюджетній звітності. З іншого боку, доходи і видатки, пов'язані з комерційною діяльністю бюджетних установ, не є чисто бюджетними операціями, оскільки збір таких доходів і витрачання отриманих коштів не регулюються нормами бюджетного законодавства та не контролюються урядом. У результаті зазначеної практики чисто бюджетні доходи і видатки змішуються з комерційними операціями бюджетних установ, що нівелює уявлення про фактичний розмір і структуру бюджету.

Одним з основних завдань, яке вирішується урядом, є зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування на основі власних доходів. Основними платежами в складі доходів загального фонду місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб та плата за землю. За підсумками року податку на доходи фізичних осіб отримано в сумі 64586,0 млн грн, що на 3520 млн грн (5,8%) більше 2012 р., плати за землю – 12802,9 млн грн, що на 221,2 млн грн (1,8%) більше 2012 року. Внесеними у 2012 р. змінами до Бюджетного кодексу України до власних надходжень обласних бюджетів, республіканського АР Крим та бюджетів м. Києва і Севастополя з 2013 р. передано 7 видів плат за ліцензії та плату за державну реєстрацію. Додатковий ресурс цих бюджетів на виконання власних повноважень становив 858,4 млн грн. Таким чином, частка власних надходжень у загальних доходах місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) складає 74,4% [12]. Перспективи зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів пов'язані також із податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, що зараховується до бюджетів розвитку.

Загальнодержавні податки і трансферти з Державного бюджету являють собою вагоме джерело надходжень до місцевих бюджетів. Частково це є наслідком домінування делегованих повноважень у структурі видатків місцевих бюджетів. Відповідно до ст. 85 Бюджетного кодексу України [2] держава може передати органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі фінансових ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їх частки, а також трансфертів з Державного бюджету України.

За підсумками 2013 р. місцевим бюджетам надано трансфертів з державного бюджету в сумі 117213,8 млн грн, в т.ч. за загальним фондом 114472 млн грн та за спеціальним фондом – 2741,8 млн грн. Обсяг дотацій місцевим бюджетам з державного бюджету становив 61220,4 млн грн, у т.ч. дотація вирівнювання – 55695,4 млн грн. Із 54628,0 млн грн наданих місцевим бюджетам субвенцій основна частина (39565,2 млн грн, або 73%) припадає на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям [12]. Доходи, закріплені за місцевими органами для фінансування делегованих повноважень, і трансферти з Державного бюджету України не є фінансовими ресурсами, якими місцеві органи можуть вільно розпоряджатися для виконання своїх функцій. Таким чином, фінансова незалежність місцевого самоврядування, гарантована законами України, насправді є декларативною, і ефективне виконання завдань, покладених на ці органи, стає проблематичним.

Діяльність органів місцевого самоврядування в Україні не забезпечена адекватними доходними джерелами. З одного боку, доходи, закріплені за місцевими бюджетами, недостатні для виконання покладених на місцеві органи функцій. З іншого боку, податкові повноваження місцевих органів для збільшення доходної частини місцевих бюджетів є обмеженими.

Заборона здійснення запозичень деякими місцевими органами являє собою ще одне порушення прав місцевого самоврядування. Ст. 73 Бюджетного кодексу України визначає особливості затвердження місцевого бюджету з дефіцитом або профіцитом [2]. Місцевий бюджет може затверджуватися з дефіцитом за загальним фондом у разі використання вільного залишку бюджетних коштів (шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет за результатами річного звіту про виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний період). Умовами затвердження місцевого бюджету з дефіцитом за спеціальним фондом є: залучення до бюджету розвитку коштів від місцевих запозичень, коштів із загального фонду, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів, а також використання залишків коштів спеціального фонду, крім власних надходжень бюджетних установ.

Місцевий бюджет може затверджуватися з профіцитом за спеціальним фондом у разі погашення місцевого боргу, придбання цінних паперів. Таке положення суперечить ст. 8 ЄХМС, якою передбачається надання доступу місцевим органам до національного ринку капіталів з метою здійснення запозичень для фінансування капітальних вкладень [3].

Механізми вирівнювання фінансового потенціалу територій ґрунтуються на формульному підході до розрахунків трансфертів з Державного бюджету України місцевим бюджетам, регламентованому гл. 16 Бюджетного кодексу України «Міжбюджетні трансферти» [2]. Вони підвищують справедливість і ефективність системи міжбюджетних відносин, однак ряд проблем залишилися неврегульованими: базові одиниці місцевого самоврядування в Україні – міста районного значення, села і селища – не були залучені до процесу реформування; формульний підхід до розрахунку трансфертів з державного бюджету не усунув можливостей суб'єктивного прийняття рішень; методика розрахунку трансфертів не враховує дійсних витрат на надання державних послуг і фактичної податкової спроможності місцевих громад; контроль за виконанням делегованих повноважень місцевих органів не було встановлено.

Місцеві органи міст районного значення, сіл і селищ залишилися фінансово підпорядкованими районам. Відповідно до ст. 101 Бюджетного кодексу України міські (м. Києва та Севастополя, та міст обласного значення) і районні ради можуть передбачати у відповідних бюджетах дотації вирівнювання бюджетам районів у містах, бюджетам сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення (крім бюджетів місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти), а також кошти, що передаються з таких бюджетів до міських (м. Києва та Севастополя, та міст обласного значення) і районних бюджетів. Така практика обмежує незалежність органів місцевого самоврядування. Фінансова модель ієрархічної залежності унеможливує повноцінне функціонування місцевого самоврядування на базовому рівні.

Формульний підхід до розрахунку дотацій вирівнювання з Державного бюджету України не усунув можливостей для довільного прийняття рішень і політичного торгу між центром і регіонами. Можливість щорічного перегляду коефіцієнту відносної податкоспроможності позбавляє місцеві органи стимулів до нарощування доходної бази, методи врахування депресивності регіонів і використання коригуючих коефіцієнтів чітко не прописані. Зазначена ситуація має своїм наслідком недостатній рівень транспарентності фінансування делегованих повноважень. Процес надання додаткових дотацій із Державного бюджету України ґрунтується як на об'єктивних економічних критеріях, так і на суб'єктивних політичних рішеннях.

Кошти, одержані органами місцевого самоврядування у вигляді трансфертів з державного бюджету, можуть бути використані лише на фінансування делегованих повноважень, таким чином, держава контролює напрями витрачання коштів, що перераховуються місцевим бюджетам. Такі обмеження призводять до того, що місцеві органи не мають стимулів до ефективного управління видатками своїх бюджетів.

Відповідно до ст. 26 Бюджетного кодексу України [2] контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками. Контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснюється Рахунковою палатою. Згідно зі ст. 78 «Виконання місцевих бюджетів» Бюджетного кодексу України [2], місцевий фінансовий орган за участю органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, у процесі виконання місцевого бюджету за доходами здійснює прогнозування та аналіз доходів відповідного бюджету.

Водночас не визначено регулярних процедур і дієвих механізмів контролю за виконанням делегованих повноважень місцевими органами. Об'єкти контролю обмежуються цільовим використанням коштів місцевих бюджетів, здійснюваним органами Державного казначейства України. Використання аудиту ефективності обмежено недостатністю фінансування делегованих завдань державою, оскільки за підсумками його проведення очікуваним є висновки про необхідність збільшення трансфертних сум. З політичних міркувань центральній владі вигідніше контролювати факт спрямованості наданих у розпорядження місцевих органів коштів на реалізацію делегованих завдань, ніж визначати результати витрачання коштів, тобто міру і якість виконання делегованих повноважень.

Окремою проблемою є казначейське обслуговування місцевих бюджетів. Їх кошти централізовано на єдиному казначейському рахунку і права місцевих органів щодо самостійного управління їх бюджетами є певною мірою обмеженими.

Штучне блокування Державною казначейською службою України рахунків обласних, районних відділень та місцевих бюджетів, особливо в останньому кварталі бюджетного періоду з подальшим поверненням коштів до державного бюджету, яке практикується в останні роки, призводить до невиконання цілого ряду важливих соціально-економічних програм на місцевому рівні.

Фактично, кошти місцевого самоврядування виступають безоплатним джерелом короткотермінового кредитування уряду і залучаються Державною казначейською службою України на покриття тимчасового дефіциту фінансових ресурсів Державного бюджету України без належних на те підстав.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє обґрунтувати напрями реформування місцевих фінансів і контролю на основі посилення їх прозорості і відкритості для створення ефективної і дієвої системи місцевого самоврядування, яка узгоджується з міжнародними стандартами і договірними зобов'язаннями України:

1. Необхідно забезпечити розмежування сектора місцевих та державних фінансів у питаннях розподілу повноважень і фінансових ресурсів, що дозволить створити чітку і прозору систему місцевого самоврядування. Розрахунок трансфертів між бюджетами усіх рівнів має ґрунтуватися на чітких, прозорих, зрозумілих критеріях, визначених законодавчо, із унеможливленням прийняття суб'єктивних рішень.

2. Джерела доходів місцевих бюджетів усіх рівнів і процедури розподілу коштів між різними рівнями місцевого самоврядування мають визначатися Бюджетним кодексом України, а не за ієрархічним принципом. Кожен рівень влади повинен володіти правом мобілізації доходів, що є пропорційними до обсягів виконуваних завдань. Контроль за операціями органів місцевого самоврядування з боку органів центральної влади варто обмежити питаннями законності, а спори між гілками влади мають вирішуватися у судах.

3. Доцільно забезпечити поступову передачу делегованих повноважень до складу власних повноважень органів місцевого самоврядування. Трансферти, надані в розпорядження органів місцевого самоврядування, мають стати їх власними ресурсами, щодо яких вони володіють повною свободою розпорядження. Це надасть стимули місцевим органам до економного витрачання бюджетних коштів за умови повного виконання делегованих повноважень, а їх часткове невиконання слугуватиме підставою для повернення відповідного обсягу трансфертів у Державний бюджет України.

4. Зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування потребує розширення власних доходів місцевих бюджетів за рахунок частки від певних загальнодержавних податків (ПДВ, податок на прибуток підприємств). Значний бюджетоформуєчий потенціал на місцевому рівні мають податки з власності, зокрема податок на нерухомість.

5. Пропонується розширити права органів місцевого самоврядування в частині розпорядження коштами, отриманими в результаті обмінних операцій (відмінних від податків і трансфертів), за рахунок виведення зі спеціального фонду бюджету і казначейського управління. Органи місцевого самоврядування мають отримати вільний доступ до ринку капіталів, який повинен обмежуватися лише вимогами безпеки державних фінансів.

Метою подальших досліджень є обґрунтування концептуальних підходів до удосконалення державного фінансового контролю у фіскальній сфері.

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР // zakon.rada.gov.ua.

2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 №2456-VI // zakon.rada.gov.ua.

3. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування: Закон України від 15.07.1997 №452/97-ВР // zakon.rada.gov.ua.
4. *Балацький Є.* Методологічні засади управління бюджетом міста: оптимізація формування і використання: Автореферат дис... докт. екон. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / ДВНЗ «УАБС НБУ». – Суми, 2012. – 42 с.
5. *Балацький Є.* Оцінка впливу змін бюджетного законодавства на планове виконання бюджету міста // Вісник Сумського національного аграрного університету.– 2011.– Вип. 5/2. – С. 165–170.
6. *Борнос В.Г.* Формування бюджетної складової фінансового потенціалу регіону // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: 36. наук. праць УАБС НБУ. – Суми, 2010. – Т. 30. – С. 42–52.
7. *Боярко І.М., Люта О.В., Пігуль Н.Г.* Місцеві бюджети у забезпеченні соціально-економічного розвитку міста: Монографія. – Суми: Корпункт, 2012. – 92 с.
8. *Боярко І.М., Люта О.В., Пігуль О.В.* Стійкість місцевого бюджету як елемент фінансового механізму управління соціально-економічним розвитком міста // Економічний простір: Збірник наук. праць ПАДАБА. – №61. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 97–108.
9. *Васильєва Т.А.* Організаційний та фінансово-економічний механізм Проекту ЄС і ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» // Місцевий розвиток за участі громади: Монографія: У 2-х т. – Суми: Університетська книга, 2013. – Т. 1. Теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду / За заг. ред. Ю.М. Петрушенка. – С. 292–295.
10. *Винниченко Н.В.* Місцеві бюджети розвитку в системі інвестиційного забезпечення соціальної сфери: Дис... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2008. – 237 с.
11. *Гончаренко Т.П., Сидоренко Н.О.* Міжнародне співробітництво муніципалітетів, як умова ефективного розвитку маркетингових стратегій та бренду міст // Ефективність державного управління: Збірник наук. праць. – №30. – Львів, 2012. – С. 438–446.
12. Інформація про виконання місцевих бюджетів України за 2013 рік // www.ukrstat.gov.ua.
13. *Козьменко С.М., Балацький Є.О.* Дослідження бюджетного потенціалу міста і визначення перспективних напрямків його використання // Вісник Університету банківської справи Національного банку України.– 2011.– №3. – С. 117–120.
14. *Корнєєв М.В.* Фінансова автономія органів місцевого самоврядування: Дис... канд. екон. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси та кредит / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2009. – 275 с.
15. Пояснювальна записка до звіту про виконання Державного бюджету України за 2013 рік // www.ukrstat.gov.ua.
16. *Рябушка Л.Б.* Децентралізація місцевого самоврядування: проблеми України та зарубіжний досвід // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць УАБС НБУ. – Вип. 36. – Суми, 2012. – С. 126–139.
17. *Стогова О.В.* Визначення оптимальних розмірів та функцій муніципальних одиниць: європейський досвід // Правовий вісник Української академії банківської справи.– 2010.– №1. – С. 26–31.
18. *Стогова О.В.* Реформування місцевих органів влади та місцевого самоврядування в Україні: проблеми та перспективи // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.– Серія: Питання політології.– 2009. – №861. – С. 127–133.
19. *Шиленко В.М.* Міжбюджетні відносини при формуванні доходів місцевого бюджету: стан та напрямки реформування // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наук. праць. – Т. 8. – Суми, 2003. – С. 314–319.

Стаття надійшла до редакції 16.07.20.14.